**UOT 32:93/94**

**GÜLGÜN QULİYEVA**
*Bakı Dövlət Universitetinin*
*Diplomatiya və müasir inteqrasiya prosesləri kafedrası, s.e.f.d.*
**gulgun2004@mail.ru**

# AVROPA İTTİFAQININ BÖYÜK DÖVLƏTLƏRLƏ MÜNASİBƏTLƏRİ

DOI: https://doi.org/10.36719/2708-065X/109/118-126

*Avropa İttifaqının qlobal aktor kimi mövqeyi və strateji prioritetləri nəzərə alınaraq, transatlantik tərəfdaşlıq, iqtisadi və texnoloji rəqabət, eləcə də təhlükəsizlik siyasəti kontekstində əsas əməkdaşlıq və qarşıdurma nöqtələri araşdırılır. Məqalədə Aİ-nin ABŞ ilə əlaqələrinin NATO və ticarət siyasəti çərçivəsində inkişafı, Çinin "Bir kəmər, bir yol" təşəbbüsü və iqtisadi təsiri fonunda formalaşan münasibətləri, habelə Rusiya ilə enerji asılılığı və geosiyasi münaqişələr çərçivəsində qarşılıqlı münasibətləri qiymətləndirilir. Böyük dövlətlərin Aİ-dəki rolu təkcə daxili siyasətlə məhdudlaşmır, eyni zamanda beynəlxalq güc mərkəzləri – ABŞ və Rusiya – bu inteqrasiya proseslərinə müxtəlif formalarda təsir göstərirlər. Avropa inteqrasiyası böyük dövlətlərin maraqlarının toqquşduğu və əməkdaşlıq etdiyi bir platformaya çevrilmişdir.*

*Açar sözlər:* tərəfdaşlıq, əməkdaşlıq, strategiya, müttəfiqlik. enerji amili, texnoloji rəqabət, geosiyasistrategiya, spesifik mövqe.

***Giriş***. Avropa inteqrasiyası XX əsrin ikinci yarısından etibarən qitənin siyasi, iqtisadi və təhlükəsizlik arxitekturasının formalaşmasında həlledici rol oynamışdır. Avropa İttifaqının (Aİ) inkişafı və genişlənməsi prosesində böyük dövlətlər – xüsusilə Almaniya və Fransa – mühüm strateji mövqe tutmuş, bu dövlətlərin qərarları Avropa siyasətinin istiqamətini müəyyənləşdirmişdir. Böyük Britaniya isə uzun müddət Aİ-nin üzvü kimi spesifik mövqe sərgiləmiş, lakin 2016-cı il Brexit referendumu ilə təşkilatdan çıxaraq Avropa inteqrasiyası üçün yeni siyasi və iqtisadi çağırışlar yaratmışdır. Aİ-nin xarici siyasəti onun dəyərləri, iqtisadi maraqları, təhlükəsizlik strategiyaları və qlobal idarəçilikdəki rolu ilə formalaşır. Bu kontekstdə Aİ-nin böyük dövlətlərlə – ABŞ, Çin, Rusiya, Hindistan və Yaponiya kimi güc mərkəzləri ilə münasibətləri həm əməkdaşlıq, həm də rəqabət elementlərini özündə birləşdirir. Aİ və böyük dövlətlər arasındakı münasibətlər ticarət, investisiya, təhlükəsizlik, texnologiya, iqlim dəyişikliyi, insan haqları və geosiyasi maraqlar çərçivəsində qurulur.

***Avropa İttifaqı–ABŞ münasibətlərinin əsas xüsusiyyətləri.*** Avropa İttifaqı ilə ABŞ arasındakı münasibətlər həm tarixi, həm də strateji baxımdan xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Bu münasibətlər illər ərzində dəyişikliklərə məruz qalsa da, ümumən transatlantik ittifaq çərçivəsində siyasi, iqtisadi və təhlükəsizlik sahələrində dərin əməkdaşlıqla səciyyələnir.

*Transatlantik tərəfdaşlıq və ortaq dəyərlər*. Aİ və ABŞ demokratiya, insan hüquqları və hüququn aliliyi kimi ortaq dəyərlərə əsaslanaraq əməkdaşlıq edir. Bu ideoloji yaxınlıq onların beynəlxalq münasibətlər sistemində oxşar mövqelər tutmasına şərait yaradır.

*Təhlükəsizlik və NATO çərçivəsində əməkdaşlıq*. ABŞ və bir çox Aİ üzv dövləti NATO-nun əsas dayaqlarıdır. Rusiya təhdidinin artdığı şəraitdə NATO vasitəsilə kollektiv müdafiə prinsipi daha da aktuallaşmışdır. ABŞ-ın Avropadakı hərbi mövcudluğu Aİ üçün təhlükəsizlik təminatıdır.

*Ticarət və iqtisadi əlaqələr*. ABŞ və Aİ dünyanın ən böyük iqtisadi tərəfdaşlarındandır. Transatlantik ticarət gündəlik milyardlarla avro dəyərindədir (1, s.130).

*Rəqəmsal texnologiyalar və normativ çərçivə fərqləri*. Aİ və ABŞ rəqəmsal texnologiyaların tənzimlənməsi məsələsində fərqli yanaşmalara sahibdir. Aİ rəqəmsal bazarda daha sərt qaydalar və istifadəçi hüquqlarının müdafiəsini ön plana çıxarır (məsələn, GDPR), ABŞ isə daha liberal yanaşma sərgiləyir.

*İqlim dəyişikliyi və beynəlxalq təşəbbüslər*. Paris İqlim Sazişi çərçivəsində Aİ və ABŞ yenidən yaxınlaşmışdır. Xüsusilə Bayden administrasiyası dövründə iqlim siyasəti, yaşıl keçid və alternativ enerji sahələrində koordinasiya güclənmişdir.

*Geosiyasi çağırışlara qarşı birgə mövqe.* Çin, Rusiya, Yaxın Şərq və qlobal təhlükəsizlik kimi məsələlərdə Aİ və ABŞ çox vaxt koordinasiyalı və bəzən birgə mövqe nümayiş etdirir. Xüsusilə Rusiya-Ukrayna müharibəsində bu əməkdaşlıq daha da dərinləşir. Avropa İttifaqı ilə ABŞ arasındakı münasibətlər bəzən iqtisadi və texnoloji mübahisələrlə müşayiət olunsa da, ümumi mənzərədə bu əməkdaşlıq **strateji müttəfiqlik, beynəlxalq nizamın** qorunması və transatlantik həmrəylik üzərində qurulub.

*Ticarət və iqtisadi əlaqələr.* Aİ və ABŞ dünyada ən böyük iqtisadiyyatlara malikdir və bir-birilərinin əsas ticarət tərəfdaşıdır. 2023-cü ildə Aİ və ABŞ arasındakı ticarət dövriyyəsi 1,5 trilyon dollardan çox olub. Aİ-dən ABŞ-a əsas ixrac malları: maşınqayırma avadanlıqları, əczaçılıq məhsulları, avtomobillər, kimyəvi maddələr. ABŞ-dan Aİ-yə əsas ixrac malları: enerji məhsulları (LNG – maye qaz), texnologiya məhsulları, təbii resurslar, kənd təsərrüfatı məhsulları.

*Təhlükəsizlik və müdafiə əməkdaşlığı.* Aİ ölkələrinin əksəriyyəti NATO üzvüdür və ABŞ-la hərbi-strateji əməkdaşlıq edirlər.Ukrayna müharibəsi çərçivəsində ABŞ və Aİ Rusiyaya qarşı genişmiqyaslı sanksiyalar tətbiq edib və Kiyevə hərbi, maliyyə və humanitar dəstək göstərir. ABŞ, Aİ-nin müdafiə gücünü artırmasını dəstəkləyir, lakin NATO-nun əhəmiyyətinin qorunmasını istəyir. AUKUS alyansı (ABŞ, Böyük Britaniya, Avstraliya) və Fransa arasında 2021-ci ildə yaranan gərginlik Aİ-ABŞ münasibətlərində müvəqqəti narazılığa səbəb olub (2, s143).

*Geosiyasi məsələlər və diplomatiya.* Çin siyasəti: Aİ və ABŞ Çinə qarşı fərqli yanaşmalara malikdir. ABŞ Çini əsas strateji rəqib kimi görür, Aİ isə həm rəqib, həm də ticarət tərəfdaşı hesab edir. Orta Şərq siyasəti: ABŞ və Aİ İranın nüvə proqramı və İsrail-Fələstin münaqişəsi kimi məsələlərdə fərqli mövqelər tuta bilir.

*Enerji və texnologiya əməkdaşlığı.* Rusiya-Ukrayna müharibəsi fonunda ABŞ, Aİ-yə maye qaz (LNG) ixracını artıraraq Avropanın enerji təhlükəsizliyini təmin etməyə çalışır. Texnologiya sektorunda əməkdaşlıq: Aİ və ABŞ süni intellekt, yarımkeçiricilər, kibertəhlükəsizlik və rəqəmsal tənzimləmə sahələrində əməkdaşlıq edir. Aİ, ABŞ-ın texnologiya nəhəngləri (Google, Meta, Apple, Microsoft, Amazon) üzərində daha sərt nəzarət tətbiq etməyə çalışır.

*Mədəni və sosial əlaqələr.* Aİ və ABŞ arasında geniş tələbə mübadilə proqramları və akademik əməkdaşlıq mövcuddur. Erasmus+ və Fulbright proqramları çərçivəsində minlərlə Avropa və ABŞ tələbəsi qarşılıqlı təhsil imkanlarından istifadə edir.

Aİ və ABŞ münasibətləri ticarət, təhlükəsizlik və geosiyasi maraqlar üzərində qurulmuş strateji tərəfdaşlıqdır. Hər iki tərəf Ukrayna müharibəsi, Çin siyasəti və qlobal enerji təhlükəsizliyi kimi məsələlərdə sıx əməkdaşlıq edir. Lakin ticarət mübahisələri, texnologiya nəhəngləri üzərində nəzarət və fərqli geosiyasi prioritetlər zaman-zaman fikir ayrılıqlarına səbəb olur. Bununla belə, Aİ və ABŞ transatlantik əlaqələri gücləndirməkdə maraqlıdır və gələcəkdə bu tərəfdaşlığın daha da dərinləşməsi gözlənilir.

*Tarix.* ABŞ-a tədricən genişlənən sovet təhlükəsinin qarşısını almaq üçün Qərbi Avropa lazım idi. Birləşmiş Ştatlar administrasiyasında bir çoxları inanırdılar ki, nasizm ilə "azad dünya" arasındakı müharibə kommunizm və kapitalizm, digər sözlə, Şərqlə Qərb arasında ideoloji mübarizə ilə əvəzlənəcəkdir. Tezliklə bu konflikt soyuq müharibə və simvolik Berlin divarının tikilməsi ilə nəticələnəcəkdir. Dünya birliyinin üzvü olan digər dövlətlər isə bu amansız mübarizədə qarşı-qarşıya durmuş iki tərəfdən birini - Sovet İttifaqı və ya Amerika Birləşmiş Ştatlarını seçməli idi. Amerikanın Avropa inteqrasiyasına hərbi və siyasi stimulları həm də iqtisadi və siyasi amillərlə bağlı idi. Dünya müharibəsi Birləşmiş Ştatları dünya bazarlarında istənilən rəqibindən üstün olmaq imkanı verən sənaye və texnoloji üstünlüklərə malik iqtisadi və siyasi nəhəngə çevirmişdi. Amerikanın maliyyəsi indi müharibə nəticəsində dağılmış Avropanı bərpa etməyə yönəlməli idi; məşhur Marşall planı məhz bu məqsədə xidmət etmək üçün nəzərdə tutulmuşdu.

*«Transatlantik siyasət».* Aİ və ABŞ sabitliyin qorunmasında cavabdehliyi bölüşdürürlər, bu məqsədlə onlar «öz beynəlxalq əlaqələrini» yaratmaq üçün birləşiblər. Avropa institutları beynəlxalq hüquqa qaçırlar və beynəlxalq institutların dəstəyinə arxalanırlar Təhlükəsizlik Şurasında olan dəyişikliklər də buraya daxildir.

Öz növbəsində «Transatlantik İqtisadi Şurası» və «Transatlantik Parlament Şurası» (CPT) müasir «transatlantik qanunvericiliyi dialoqu» transtlantik assambleyası yaratmaq məqsədi üçün tək-

lif edir. Bu assambleya Avropa parlamenti ilə ABŞ konqresinin eyni sayda ştatlarından ibarət olacaq və «çərçivə qanunun» bütün suallar üzrə yazılması üçün işləyəcək, hansı ki, transatlantik bazarın inteqrasiyasının dəqiqləşməsinə də toxunur.

***Avropa İttifaqı–Rusiya münasibətlərinin əsas xüsusiyyətləri.*** Avropa Birliyinə daxil olan ölkələrlə Rusiya Federasiyasının əlaqələri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bunun da bir neçə xüsusi diqqət yetiriləsi səbəbləri var. Əvvəla, Sovet İttifaqının dağılmasından sonra yaradılmış Rusiya Federasiyası, çoxmərkəzli dünyada hələ də öz sözünün müxtəlif sahələrdə demək imkanını qoruyub saxlayır. İkincisi, onun iqtisadi potensialıdır ki, Rusiya məhz bu amildən düzgün şəkildə yararlanarsa, təbiidir ki, çox şeyə nail ola bilər, əlavə olaraq, Avropa ölkələrinin belə bir potensial sahibinə böyük ehtiyacı var. Çünki, qeyd olunan ölkələr öz ehtiyaclarını öz ehtiyatları hesabına tamamilə ödəmək gücündə deyillər. Üçüncüsü, hərbi sahədə Rusiyanın əldə etdikləri, sahib olduğu imkanlar hamıya məlumdur. Rusiya, həm də dünyanın ən böyük iki nüvə dövlətindən biridir.

Statistikaya görə, Rusiya xarici ticarət dövriyyəsinin yarısı Avropa Birliyi ölkələrinin payına düşür, bu təşkilatın iştirakçı dövlətləri isə rus iqtisadiyyatının ən böyük birbaşa investorları hesab olunur.

*Enerji asılılığı və iqtisadi əlaqələr*. Uzun illər Aİ-nin Rusiya ilə münasibətlərində əsas mövzulardan biri enerji əməkdaşlığı olub. Aİ-nin bəzi üzv ölkələri təbii qaz və neft baxımından Rusiyadan yüksək asılı vəziyyətdə idi (xüsusilə Şimal Axını layihələri çərçivəsində). Lakin 2022-ci ildə Rusiya–Ukrayna müharibəsindən sonra Aİ bu asılılığı sürətlə azaltmaq üçün alternativ mənbələrə yönəldi.

*Ukrayna məsələsi və Krımın ilhaqı*. 2014-cü ildə Krımın ilhaqı və Donbasda separatçılara dəstək Aİ ilə Rusiya arasında ciddi diplomatik böhrana səbəb oldu. Aİ Rusiyaya qarşı sanksiyalar tətbiq etdi və bu gərginlik 2022-ci ildən başlayaraq daha da kəskinləşdi.

*2022-ci ildən etibarən münasibətlərin qopması*. Rusiya-Ukrayna müharibəsi Aİ–Rusiya münasibətlərini faktiki olaraq qırılma nöqtəsinə gətirib çıxardı. Aİ Rusiyaya qarşı genişmiqyaslı iqtisadi və siyasi sanksiyalar tətbiq etdi, Rusiya isə buna cavab olaraq bir sıra Avropa ölkələrinə qarşı iqtisadi və enerji təzyiqləri göstərdi. Diplomatic təmaslar minimuma endi.

*Təhlükəsizlik və hərbi baxışların ziddiyyəti*. Rusiya Aİ və NATO-nun Şərqi Avropada genişlənməsini öz milli təhlükəsizliyinə təhdid kimi qiymətləndirir. Aİ isə Rusiya tərəfindən postsovet məkanına yönəlmiş təzyiqləri və müdaxilələri beynəlxalq hüququn pozulması kimi görür.

*İdeoloji qarşıdurma*. Aİ hüququn aliliyi, insan hüquqları və demokratik idarəçilik kimi dəyərlərə əsaslanan beynəlxalq nizamın tərəfdarıdır. Rusiya isə son illərdə daha avtoritar və öz maraqlarını əsas götürən bir xarici siyasət xətti yürüdür. Bu, tərəflər arasında normativ səviyyədə də ciddi fikir ayrılığı yaradır.

*Regional təsir uğrunda rəqabət*. Şərq Tərəfdaşlığı (Ukrayna, Gürcüstan, Moldova və s.) vasitəsilə Aİ-nin postsovet məkanında təsirini artırmaq cəhdləri Rusiya tərəfindən geosiyasi müdaxilə kimi qiymətləndirilir. Cənubi Qafqaz və Qara dəniz hövzəsi kimi regionlarda bu rəqabət daha da kəskin xarakter alır. Aİ–Rusiya münasibətləri hazırda minimum təmas və maksimum qarşıdurma şəraitində davam edir. Geosiyasi maraqların toqquşması, dəyərlər üzərində fikir ayrılığı və enerji siyasətindəki dəyişikliklər bu münasibətlərin yaxın perspektivdə normallaşma ehtimalını zəiflədir (4, s.56).

*Tarixi və strateji əsaslar*. Sovet İttifaqının dağılmasından sonra Aİ və Rusiya arasında münasibətlər qarşılıqlı əməkdaşlıq və siyasi dialoq üzərində qurulmuşdur. 1994-cü ildə Tərəfdaşlıq və Əməkdaşlıq Sazişi imzalanmış və 1997-ci ildə qüvvəyə minmişdir. Bununla yanaşı, 2000-ci illərdə Rusiya ilə Aİ arasında "Dörd Ümumi Məkan" konsepsiyası hazırlanmışdı ki, bu da iqtisadiyyat, azadlıq və təhlükəsizlik, xarici siyasət və elm sahələrində əməkdaşlığı nəzərdə tuturdu.

*Əsas gərginlik nöqtələri. Krımın ilhaqı və sanksiyalar (2014)* – Aİ Krımın ilhaqını tanımadı və Rusiyaya qarşı sanksiyalar tətbiq etdi. Bu tədbirlər maliyyə, enerji və texnologiya sahələrini əhatə edirdi.Ukrayna müharibəsi və yeni sanksiyalar (2022-2025) – Rusiya-Ukrayna müharibəsi Aİ-Rusiya münasibətlərində ən ciddi böhranlardan biri oldu. Aİ Rusiyaya qarşı genişmiqyaslı iqtisadi və diplomatik sanksiyalar tətbiq etdi, enerji asılılığını azaltmağa çalışdı və Ukraynaya hərbi və iqtisadi dəstək göstərdi.

*Enerji təhlükəsizliyi* – Rusiya uzun müddət Aİ-nin əsas enerji tədarükçüsü olub. 2022-ci ildən sonra Avropa qaz və neft idxalını diversifikasiya etməyə başlayıb və Rusiyadan enerji idxalını mini-

muma endirib.

*İqtisadi və siyasi əməkdaşlıq*. Sanksiyalara baxmayaraq, Rusiya və Aİ arasında ticarət tamamilə dayanmayıb. Aİ Rusiyadan bəzi strateji materialları idxal etməyə davam edir, Rusiya isə Avropa texnologiyalarına alternativ mənbələr axtarır. Bununla belə, Rusiya əsasən Çin və digər Asiya bazarlarına yönəlməyə başlayıb.

*Perspektivlər. Uzunmüddətli iqtisadi və diplomatik təzyiq* – Aİ-nin sanksiyaları uzun müddət qüvvədə qala bilər, bu da Rusiya iqtisadiyyatını zəiflədə bilər (4, s.145). Enerji siyasətində diversifikasiya – Aİ Rusiyadan tamamilə enerji asılılığını bitirməyə çalışır və bərpa olunan enerji mənbələrinə investisiya qoyur. Yeni geosiyasi dinamikalar – Aİ Ukraynanı və digər Şərqi Avropa ölkələrini dəstəkləyərək Rusiya ilə strateji qarşıdurmada mövqeyini gücləndir.

***Avropa İttifaqı və Çin münasibətlərinin əsas xüsusiyyətləri.*** Avropa İttifaqı (Aİ) ilə Çin arasındakı münasibətlər son illərdə mürəkkəb və çoxtərəfli xarakter alıb. Bu münasibətlər ticarət, investisiya, texnologiya, insan haqları, geosiyasi maraqlar və qlobal idarəçilik məsələlərini əhatə edir.

*İqtisadi əməkdaşlıq və qarşılıqlı asılılıq*. Çin Aİ-nin ikinci ən böyük ticarət tərəfdaşıdır (ABŞ-dan sonra), Aİ isə Çin üçün əsas ixrac bazarlarından biridir. İllik ticarət dövriyyəsi yüz milyardlarla avro ilə ölçülür. Lakin bu ticarət münasibətlərində **balanssızlıq** mövcuddur: Aİ-nin Çindən idxalı ixracı üstələyir (5, s.230).

*Çinlə Hərtərəfli investisiya sazişi (CAI)*. 2020-ci ildə ilkin razılıq əldə edilsə də, Çinlə Aİ arasında imzalanmalı olan *Hərtərəfli İnvestisiya Sazişi* (CAI) Avropa Parlamentində insan hüquqları və əmək azadlıqları ilə bağlı narahatlıqlar səbəbindən ratifikasiya olunmayıb. Bu, tərəflər arasındakı gərginliyi artıran amillərdən biridir.

*İnsan hüquqları və siyasi ziddiyyətlər*. Aİ, Sincan bölgəsində uyğurlara qarşı münasibət, Honq-Konqdakı azadlıqların məhdudlaşdırılması və Tayvan məsələsində Pekinin mövqeyi kimi mövzularda ciddi tənqidlər irəli sürür. Bu da münasibətləri sırf iqtisadi çərçivədən çıxarıb geosiyasi müstəviyə keçirir.

*Texnoloji və strateji rəqabət*. Aİ, Çin texnologiya şirkətlərinin (xüsusilə Huawei və digər 5G texnologiyaları sahəsində) Avropa bazarında rolunu təhlükəsizlik prizmasından da qiymətləndirir. Bu sahədə ABŞ-la uyğun mövqe sərgiləməyə çalışır.

*Çinin "Bir kəmər, bir yol" təşəbbüsünə münasibət*. Aİ, Çinin Avrasiyada təsir dairəsini artırmaq üçün irəli sürdüyü "Bir kəmər, bir yol" layihəsinə ehtiyatla yanaşır. Bəzi Aİ ölkələri bu təşəbbüsə qoşulsa da, İttifaq səviyyəsində narahatlıqlar mövcuddur – xüsusilə borc asılılığı, şəffaflıq və davamlılıq baxımından.

*Qlobal idarəçilik və çoxtərəfli diplomatiya*. Aİ Çinlə BMT, iqlim dəyişikliyi, qlobal səhiyyə və enerji təhlükəsizliyi sahəsində əməkdaşlıq etməyə çalışır. Lakin bu sahələrdə də dəyərlər və metodoloji fərqlər tez-tez ortaya çıxır.

Aİ–Çin münasibətləri **"**strateji tərəfdaşlıq və sistemli rəqabət**"** dilemması üzərində qurulub. Aİ, bir tərəfdən Çinlə iqtisadi əməkdaşlığı qorumağa çalışır, digər tərəfdən isə insan hüquqları, texnoloji təhlükəsizlik və geosiyasi maraqlar baxımından sərt və prinsipial mövqe tutmağa meyllidir.

"Çinlə münasibətlər Avropa İttifaqı üçün həm imkanlar, həm də risklər mənbəyidir. İqtisadi baxımdan əhəmiyyətli tərəfdaş olan Çin, eyni zamanda texnoloji və geosiyasi baxımdan rəqib kimi qiymətləndirilir. Aİ bu münasibətlərdə dəyərlər, təhlükəsizlik və strateji maraqlar arasında tarazlıq yaratmağa çalışır".

*Ticarət və iqtisadi əlaqələr*. Aİ və Çin dünyanın ən iri ticarət tərəfdaşlarından biridir. 2023-cü ildə Çin Aİ-nin ikinci ən böyük ticarət tərəfdaşı olub.. Aİ-dən Çinə əsas ixrac məhsulları maşın və avadanlıqlar, avtomobil sənayesi məhsulları, kimyəvi maddələrdir.Çin isə Aİ-yə elektronika, maşınqayırma avadanlıqları, tekstil və digər sənaye məhsulları ixrac edir.2020-ci ildə Aİ və Çin Hərtərəfli İnvestisiya Sazişi (CAI) ilə bağlı ilkin razılığa gəlsələr də, insan haqları və geosiyasi gərginlik səbəbindən bu saziş təsdiqlənməyib.

*Geosiyasi məsələlər və təhlükəsizlik.* Aİ Çinlə münasibətlərini "sistem rəqibi, iqtisadi tərəfdaş və strateji rəqib**"** konsepsiyası çərçivəsində müəyyənləşdirir.Çin "Bir Kəmər, Bir Yol" təşəbbüsü çərçivəsində Aİ ölkələrinə investisiyalar yatırır, lakin bu, Avropa daxilində fikir ayrılıqlarına səbəb olur. Aİ, Çin-Rusiya yaxınlaşmasından narahatdır və Pekinin Ukrayna müharibəsindəki mövqeyini

diqqətlə izləyir. Hind-Sakit Okean regionundakı vəziyyət, Tayvan məsələsi və Çin şirkətlərinin texnoloji sahədə dominantlığı da Aİ üçün strateji maraq kəsb edir.

*İnsan haqları və dəyərlər.* Aİ, Çini insan haqları və azadlıqları, xüsusilə də Uyğurlar və Honq-Konqla bağlı siyasətlərinə görə tənqid edir.2021-ci ildə Aİ Çin rəsmilərinə qarşı sanksiyalar tətbiq edib və Çin də eyni addımı atıb.

*Texnologiya və rəqəmsal transformasiya.* Aİ, Çin texnologiya şirkətlərinin, xüsusilə Huawei və TikTok kimi platformaların təhlükəsizlik risqlərini araşdırır. Avropa ölkələri Çin şirkətlərinin 5G infrastrukturunda iştirakına məhdudiyyətlər qoyub.

*İqlim dəyişikliyi və ətraf mühit.* Aİ və Çin Paris İqlim Sazişi çərçivəsində əməkdaşlıq edir. Avropa, Çindən daha çox yaşıl enerji və dayanıqlı inkişafla bağlı addımlar atmasını gözləyir. Aİ ilə Çin münasibətləri həm əməkdaşlıq, həm də rəqabət elementlərini ehtiva edir. Gələcəkdə bu münasibətlərin hansı istiqamətdə inkişaf edəcəyi bir sıra geosiyasi və iqtisadi faktorlarla müəyyənləşəcək. Aİ üçün əsas çağırışlar Çinlə iqtisadi əlaqələri qorumaqla, insan haqları, təhlükəsizlik və texnologiya məsələlərində balansı saxlamaqdır.

Avropa İttifaqının Çinlə bağlı siyasətinin dörd əsas məqsədi var:

1. Avropa İttifaqı barədə Çində dolğun fikir formalaşdırmaq:
2. Çin ilə siyasi dialoqu inkişaf etdirmək;
3. Çinin demokratik cəmiyyət qurmasına və insan haqlarına hörmətlə yanaşmasına dəstək vermək;
4. Çini dünya ticarət sistemində mühüm və fəal üzv olmağa cəlb etmək.

Aİ üç əsas istiqamətdə fəaliyyətini qurdu:

1. Siyasi, dialoq, 2. İqtisadi və ticarət əlaqələri, 3. Aİ-Çin əməkdaşlığı.

Siyasi dialoq çərçivəsində əsas diqqət insan haqlarına hörmətlə yanaşmağa və Çində əsaslı islahatlar aparmağa yönəldilmişdi. İndi daha çox diplomatik və daha çox balanslaşdırılmış siyasət yürütməyi qərara aldılar.

AI, Çin ilə münasibətdə ciddi açıqlamalar edir. Çin isə daha da Aİ-yə daha çox yaxınlaşmaq istəyir. Pekin eyni zamanda Aİ ilə məşğul olur ki, onun siyasi gücünü, daha yaxşı başa düşsün (5, s135). Eyni zamanda hər iki tərəf çətinlik zamanı danışıqlar vasitəsi ilə aktiv diskussiya aparır və məsələni birgə həll edirlər.

Aİ-nin liderləri Aİ ilə Çin münasibətlərinə strateji müttəfiq kimi yanaşırlar. Brüsseldə və Pekində onlar əsasən strateji silahları, yəni kütləvi-qırğın silahlarının yayılmasının ləğv edilməsini, beynəlxalq terrorizm, qlobal enerji təhlükəsizliyi, ətraf mühitdə və zonalardakı böhranı müzakirə edirlər.

Brüssel və Pekin hər ikisi öz istəklərini rəsmi sənədlərdə dəqiqləşdiriblər və Romano Predinin sözləri ilə desək çox ciddi iştirakla yerinə yetirirlər. Başqa bir yerdə Latın Amerikası ölkələrində az diqqət yetirirlər. Almaniya Brıtaniya və Fransada isə orta səviyyəyə düşüb. Bunlara baxmayaraq insan hüquqları barədə sual Aİ-da Çin münasibətlərinə ziyan gətirə bilər (8, s.34).

Avropa axtarışlarının inkişafı Çinin tədricən yüksəlişində mühüm rol oynayır. Devid Şembo qeyd edib ki, Avropada Çin təcrübəsi və axtarışları ABŞ-a nisbətən zəif aparılır. Aİ Çin aləmini daha yaxşı bilmək üçün lazımi proqramı tətbiq edə bilmir.

Bunun üçün uzun müddət Çin-ə baxmaq, onu öyrənmək və beləliklə birdəfəlik qaçmaq çox zərərlidir. Vahid Avropanın tikilməsi və Çini daha da açıq tanımaq üçün böyük proseslər lazımdır.

Qarşılıqlı-konstruktiv hadisələri davam etdirmək üçün vaxt lazımdır. Avropa siyasəti Çinlə münasibətdə üst-üstə düşməlidir və ağıllı idarəetmə prosesləri ilə tənzimlənməlidir.

***Avropa İttifaqı və Yaponiya münasibətləri***. Müasir dövrümüzdə Yaponiya təkqütblü çoxmərkəzli dünyanın əsas mərkəzlərindən birini təşkil edir. İkinci dünya müharibəsinin başa çatması ilə Yaponiya tarixində yeni bir mərhələ başladı. Bu ölkədə - onun sənaye sahələrində, elmdə, texnologiyada əldə olunmuş nailiyyətlər tezliklə onun güclü ölkələr sırasına çıxmasına səbəb olmuşdur. Beləliklə, dünyanın aparıcı ölkələrinin, o cümlədən, regionlarının «gündoğar ölkə» ilə bağlı münasibətlərində də çox əhəmiyyətli dəyişikliklər baş verdi.

Avropa Birliyi ilə Yaponiya arasındakı əlaqələrin əsasını iqtisadi münasibətlər təşkil edir. Bu münasibətlərin yaranmasında da, qeyd yapon elminin, texnologiyasının çox böyük rolu var, lakin

Avropa bazarlarında birdən-birə yapon mallarının görünməmiş sürətlə artımı region ölkələrini düşündürməyə bilməzdi.

Yaponiyaya artıq o qədər də rəqib kimi baxılmır, əksinə, Şimali Amerika rəqabətinə davam gətirməkdə ən güclü, ən əhəmiyyətli əməkdaş hesab olunur. Bu konsepsiyadan yanaşsaq, əsas səylər ticarət mallarına edilən güzəştlərin əldə olunmasına deyil, Yaponiya ilə hərtərəfli əməkdaşlığın inkişafına, xüsusilə, Avropa Birliyi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən elmi və texniki sferalarda nailiyyətlərin əldə olunmasına yönəldilir. Yaponiya ilə əlaqələrin bu şəkildə inkişaf etdirilməsi Avropada elmi-texnoloji yüksəlişə və bu sahədə Amerika Birləşmiş Ştatlarından asılılığın azalmasına səbəb olur.

Avropa ölkələri coğrafi baxımdan Yaponiyadan bir xeyli uzaqda yerləşirlər, onların arasında mədəni fərqlər də kifayət qədər böyükdür. Hər hansısa malın daşınması çox vaxt aparır və nəqliyyat xərcləri çox olduğundan daşınan malların rəqabət qabiliyyəti də aşağı düşür, bundan başqa Avropa filialları əlavə ehtiyat saxlamalıdırlar.

*Avropa İttifaqı–Yaponiya münasibətlərinin əsas xüsusiyyətləri.*

*Sərbəst Ticarət Sazişi (JEFTA).* 2019-cu ildə qüvvəyə minmiş *Avropa İttifaqı–Yaponiya İqtisadi Tərəfdaşlıq Sazişi (JEFTA)*, dünyanın ən böyük sərbəst ticarət zonalarından birini yaradıb. Bu saziş gömrük rüsumlarının azaldılması, qeyri-tarif maneələrinin aradan qaldırılması və qarşılıqlı investisiyaların təşviqini hədəfləyir.

*Ortaq demokratik dəyərlər və beynəlxalq hüquqa sadiqlik.* Hər iki tərəf demokratik idarəçilik, hüququn aliliyi və insan hüquqları kimi ortaq dəyərləri paylaşır. Bu amillər siyasi dialoqun möhkəm əsaslarını təşkil edir.

*Strateji tərəfdaşlıq sazişi.* 2018-ci ildə imzalanmış *Strateji Tərəfdaşlıq Sazişi* yalnız iqtisadi deyil, həm də təhlükəsizlik, kibertəhlükəsizlik, enerji və iqlim dəyişikliyi kimi sahələrdə əməkdaşlığı nəzərdə tutur.

*Çin və qlobal təhlükəsizlik kontekstində əməkdaşlıq.* Avropa İttifaqı və Yaponiya Çinlə münasibətlərdə oxşar narahatlıqlara malikdirlər – xüsusilə texnoloji təhlükəsizlik, Şərqi Asiyada status-kvonun dəyişdirilməsi cəhdləri və dəniz hüququ məsələləri. Bu, onların siyasi əməkdaşlığını dərinləşdirən bir faktordur.

*Ukrayna müharibəsinə münasibət.* Yaponiya, Aİ ilə həmrəylik nümayiş etdirərək Rusiyanın Ukraynaya qarşı təcavüzünü qınamış və sanksiyalara qoşulmuşdur. Bu, iki tərəf arasında təhlükəsizlik məsələlərində yaxınlaşmanı daha da gücləndirmişdir.

"Yaponiya ilə münasibətlər Aİ-nin Asiya regionunda ən sabit və dəyərlərə əsaslanan tərəfdaşlığı olaraq qalır. Ticarət, texnologiya və təhlükəsizlik sahəsində əməkdaşlıq hər iki tərəfin ortaq maraqlarını əks etdirir və qlobal çağırışlara birgə cavab vermə potensialını gücləndirir.

*Ticarət və iqtisadi əlaqələr.* Aİ və Yaponiya dünyanın ən iri iqtisadiyyatlarından biridir və onların ümumi iqtisadi gücü qlobal ticarətə ciddi təsir göstərir. 2019-cu ildə qüvvəyə minən İqtisadi Tərəfdaşlıq Sazişi (EPA) iki tərəf arasında ticarət maneələrini azaldıb. 2022-ci ildə Aİ və Yaponiya arasında ticarət dövriyyəsi təxminən 140 milyard avro təşkil edib. Aİ Yaponiya üçün üçüncü ən böyük ticarət tərəfdaşıdır.

*Təhlükəsizlik və geosiyasi məsələlər.* 2019-cu ildə Aİ və Yaponiya Strateji Tərəfdaşlıq Sazişi (SPA) imzalayıb və bu, iki tərəf arasında siyasi və təhlükəsizlik sahəsində əməkdaşlığı dərinləşdirib.Yaponiya Aİ-nin Hind-Sakit Okean strategiyasını dəstəkləyir və Avropanın regionda daha aktiv rol oynamasını təşviq edir. Aİ və Yaponiya Çinin artan təsirinə qarşı strateji əməkdaşlıq edirlər. Xüsusilə, Cənubi Çin dənizindəki mübahisəli ərazilər və Tayvan məsələsi onların gündəliyindədir.

*Texnologiya və rəqəmsal inkişaf.* Aİ və Yaponiya texnologiya və innovasiya sahəsində əməkdaşlıq edir, xüsusilə süni intellekt, kiber təhlükəsizlik və yarımkeçiricilər sahəsində.2022-ci ildə tərəflər Yüksək Texnologiyalar üzrə Tərəfdaşlıq təşəbbüsünü elan ediblər. Aİ və Yaponiya 5G texnologiyası və kiber təhlükəsizlik sahəsində Çinin təsirinə qarşı alternativ yollar axtarır.

*İqlim dəyişikliyi və enerji əməkdaşlığı.* Yaponiya və Aİ yaşıl enerji və bərpa olunan enerji mənbələri sahəsində əməkdaşlığı gücləndirir. Aİ, Yaponiyanı karbon neytrallığı hədəflərinə daha sürətli çatmağa təşviq edir. İki tərəf hidrogen enerjisi və innovativ texnologiyalar sahəsində əməkdaşlıq edir.

*Mədəni və akademik əlaqələr.* Aİ və Yaponiya arasında tələbə mübadiləsi və elmi tədqiqat layi-

hələri genişlənir. Erasmus+ və Horizon Europe proqramları çərçivəsində Yaponiyalı tələbə və tədqiqatçılar Avropada təhsil və araşdırma imkanları əldə edirlər. Avropa İttifaqı və Yaponiya münasibətləri sabit və strateji tərəfdaşlığa əsaslanır. Hər iki tərəf Çinin artan gücünə qarşı iqtisadi və siyasi balans yaratmağa, texnologiya sahəsində əməkdaşlıq etməyə və qlobal problemləri birgə həll etməyə çalışır. Gələcəkdə bu əməkdaşlığın daha da dərinləşməsi gözlənilir.

***Nəticə.*** Avropa İttifaqının böyük dövlətlərlə münasibətləri onun beynəlxalq aktor kimi mövqeyini və qlobal siyasətdə tutduğu rolu müəyyənləşdirən əsas istiqamətlərdən biridir. İttifaq həm transatlantik tərəfdaşlıq çərçivəsində ABŞ ilə strateji əməkdaşlığını qorumağa, həm də Çin və Hindistan kimi yüksələn güclərlə balanslı və iqtisadi baxımdan faydalı münasibətlər qurmağa çalışır. Eyni zamanda Rusiya ilə münasibətlərdə enerji asılılığı, təhlükəsizlik çağırışları və geosiyasi ziddiyyətlər fonunda gərginliklər davam edir.

Gələcəkdə Aİ-nin böyük dövlətlərlə münasibətlərinin formalaşmasında qlobal çağırışlara necə reaksiya verəcəyi həlledici rol oynayacaq. Bu baxımdan, İttifaqın strateji muxtariyyətə doğru atdığı addımlar, qlobal rolunu yenidən nəzərdən keçirməsi və dəyərlər əsasında qurulan xarici siyasətinin davamlılığı onun gələcək mövqeyini müəyyənləşdirəcək əsas amillərdir. Avropa İttifaqının ABŞ, Rusiya, Çin və Yaponiya kimi aparıcı dünya dövlətləri ilə münasibətləri onun qlobal siyasətdəki rolu və strateji prioritetlərini aydın şəkildə göstərir. ABŞ ilə münasibətlər ənənəvi transatlantik ittifaqa əsaslansa da, son illərdə bir sıra məsələlərdə fikir ayrılıqları və qarşılıqlı asılılıq yeni balans nöqtələri axtarışını zəruri edib. Bununla belə, təhlükəsizlik, enerji və texnologiya sahələrində əməkdaşlıq hələ də bu münasibətlərin əsasını təşkil edir.

Rusiya ilə münasibətlər isə əsasən gərgin və ziddiyyətli xarakter daşıyır. Krımın ilhaqı, Ukrayna müharibəsi və enerji asılılığı kimi məsələlər Aİ-nin Rusiya ilə əlaqələrinə ciddi mənfi təsir göstərmiş, İttifaqı həm siyasi, həm də iqtisadi baxımdan alternativ yollar axtarmağa sövq etmişdir. Bu kontekstdə Aİ-nin Rusiya ilə münasibətlərində qarşılıqlı etimadın minimum səviyyədə olduğu görünür.

Çinlə münasibətlər isə həm əməkdaşlıq, həm də rəqabət elementlərini özündə birləşdirir. Aİ Çinlə iqtisadi əməkdaşlığı genişləndirmək istəyərkən, insan hüquqları, texnoloji təhlükəsizlik və ticarət balanssızlığı kimi məsələlər bu əlaqələrin kompleksliyini artırır. Çin həm strateji tərəfdaş, həm də sistemli rəqib kimi qiymətləndirilir.

Yaponiya ilə münasibətlər isə Aİ-nin Asiya-Sakit okean bölgəsindəki ən sabit və qarşılıqlı maraqlara əsaslanan tərəfdaşlığı kimi xarakterizə olunur. İqtisadi əməkdaşlıq, sərbəst ticarət sazişləri və ortaq demokratik dəyərlər bu münasibətlərin əsas sütunlarını təşkil edir.

Ümumilikdə, Avropa İttifaqı böyük dövlətlərlə münasibətlərində həm dəyərlərə əsaslanan xarici siyasət aparmağa, həm də qlobal çağırışlar qarşısında praqmatik mövqe tutmağa çalışır. Gələcəkdə bu münasibətlərin inkişafı qlobal güc balansındakı dəyişikliklərdən və Aİ-nin öz daxilində birliyi və strateji muxtariyyət səviyyəsindən asılı olacaq.

*Avropa İttifaqının böyük dövlətlərlə münasibətlərinin müqayisəli təhlili*

| *Dövlət* | *Əməkdaşlıq sahələri* | *Əsas gərginlik mənbələri* | *Münasibətlərin xarakteri* | *Strateji əhəmiyyəti* |
|---|---|---|---|---|
| **ABŞ** | Təhlükəsizlik (NATO), ticarət, texnologiya, iqlim siyasəti | Ticarət siyasətində fərqlər, rəqəmsal tənzimləmələr | Strateji müttəfiqlik və transatlantik tərəfdaşlıq | Qlobal təhlükəsizlik, demokratik nizamın qorunması |
| **Rusiya** | Keçmişdə enerji, diplomatik kanallar | Ukrayna müharibəsi, insan hüquqları, enerji alətinə çevrilməsi | Qarşıdurmalı və dərin böhran içindədir | Avropanın təhlükəsizliyi və geosiyasi sabitlik |
| **Çin** | Ticarət, iqlim dəyişikliyi, qlobal idarəçilik | İnsan hüquqları, texnoloji təhlükəsizlik, normativ fərqlər | Eyni anda tərəfdaş, rəqib və sistemli rəqib | İqtisadi güc və Asiyada güc balansı |
| **Yaponiya** | Ticarət, texnologiya, iqlim, çoxtərəfli diplomatiya | Yüksək deyil – fərqli geosiyasi maraqlar | Sakit və sabit strateji tərəfdaşlıq | Asiyada dəyər əsaslı əməkdaşlıq və texnoloji innovasiya |

"Avropa İttifaqının böyük dövlətlərlə münasibətləri qlobal nizamın təkamülü fonunda çoxşaxəli və dəyişkən xarakter daşıyır. ABŞ ilə münasibətlər strateji müttəfiqlik əsasında davam edir, Çinlə əməkdaşlıq və rəqabət paralel mövcuddur, Rusiya ilə münasibətlər isə açıq qarşıdurma mərhələsinə keçmişdir. Yaponiya ilə əlaqələr isə texnologiya və diplomatik sahədə sabit tərəfdaşlıq modelidir. Aİ bu dövlətlərlə münasibətlərdə həm öz normativ prinsiplərini qorumağa, həm də qlobal çağırışlara uyğun çevik mövqe sərgiləməyə çalışır".

ƏDƏBİYYAT

1. "The European Union: A Very Short Introduction" – John Pinder və Simon Usherwood, 2021, p.160.
2. "The European Union and the World: The External Relations of the EU" – John Peterson və Michael Shackleton. 2022, p.288.
3. "The United States and the European Union: A Handbook of Evolving Relationship" – Ernst B. Haas. 2004, p.500.
4. "The EU and Russia: A Shared Neighbourhood" – James Hughes və Gwendolyn Sasse. 2024, p.320.
5. "China and the European Union: The Political Economy of a Partnership" – M.M.C.H.F. Oppenheim. 2023, p.250.
6. "Europe's Last Chance: Why the European States Must Form a More Perfect Union" – Guy Verhofstadt, 2006, p.320.
7. "The European Union: A Political Union?" – David M. Woodru. 2017, p.224.
8. "EU Foreign Policy in a Globalized World: Normative Power and Social Preferences" – Jan Zielonka. 2026, p.250.

**ГЮЛЬГЮН ГУЛИЕВА**
*Кафедра «Дипломатия и процессы современной интеграции»*
*Бакинского Государственного Университета, д.ф.по п.н.*

## ОТНОШЕНИЯ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА С КРУПНЫМИ ДЕРЖАВАМИ

Учитывая позицию и стратегические приоритеты Европейского Союза как глобального игрока, основные моменты сотрудничества и противостояния рассматриваются в контексте трансатлантического партнерства, экономической и технологической конкуренции, а также политики безопасности. В статье дается оценка развития отношений ЕС с США в рамках НАТО и торговой политики, отношений, складывающихся на фоне инициативы Китая «Один пояс, один путь» и экономического влияния, а также взаимоотношений с Россией в рамках энергетической зависимости и геополитических конфликтов... Европейская интеграция стала площадкой, на которой сталкиваются и взаимодействуют интересы крупнейших держав.

*Ключевые слова:* партнерство, сотрудничество, стратегия, альянс. энергетический фактор, технологическая конкуренция, геополитическая стратегия, специфическое положение.

**GULGUN GULIYEVA**
*Department of "Diplomacy and Processes modern integration" of*
*Baku State University*

## THE EUROPEAN UNION'S RELATIONS WITH MAJOR POWERS

Taking into account the position and strategic priorities of the European Union as a global actor, the main points of cooperation and confrontation are examined in the context of transatlantic partnership, economic and technological competition, as well as security policy. The article assesses

the development of EU relations with the US within the framework of NATO and trade policy, relations formed against the backdrop of China's "One Belt, One Road" initiative and economic influence, as well as mutual relations with Russia within the framework of energy dependence and geopolitical conflicts. European integration has become a platform where the interests of major powers collide and cooperate.

*Keywords:* partnership, cooperation, strategy, alliance. energy factor, technological competition, geopolitical strategy, specific position, etc.

*Məqalənin redaksiyaya daxil olduğu tarix: 25 aprel 2025-ci il.*
*Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 15 may 2025-ci il.*
*Rəyçilər: s.e.d. İsmayıl Musa, t.ü.f.d. Məmmədağa Baxışov.*